

O maži, který si koupil svědění

Pohádky a pověsti Sámů

Výbor z díla J. K. Qvigstada
v jazykové úpravě a redakci Brity Pollanové

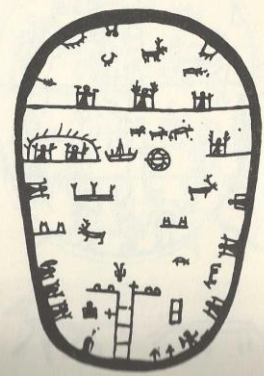
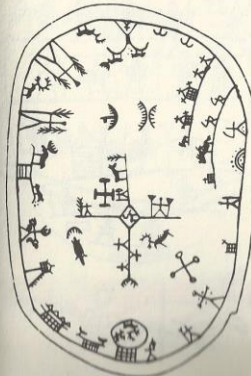
Noidské bubinky

Noidskému bubínku, který k Sámům doputoval ze Sibíře, se norský říkálo *runebom* – kouzelný či nepřesně „runový“ bubínek, neboť povrchnímu pozorovateli mohlo připadat, že posvátné kresby jsou obdobou staroseverských run. Na rozdíl od runových znaků, které představují jednotlivá písmena či zvuky, však záhadné kresby starých Sámů symbolizují předměty či osoby. Je známo asi tři tisíce variant těchto kreseb, malovaných většinou červenohnědým tříslem z rozžvýkané olšové kůry. Mají lehce ryté obrysy a na každém bubínku je jich průměrně kolem čtyřiceti. Jejich hlavní funkcí bylo zprostředkování tradičních náboženských představ, proto se bubínku také říkálo „Bible Sámů“. Buben je důležitou součástí všech sámanských kultur, ale vyobrazení na sámanských bubincích jsou ve světě – s výjimkou Sibíře a Altaje – unikátní.

Do dnešní doby se zachovalo přes sedmdesát sámanských bubinců. Žádný z nich není stejný, ale vyskytují se na nich často tytéž kresby, pro jejichž umístění platí jistá pravidla. Odkazují nejen na svět kolem nás, ale také na ostatní světy. Hranice nejsou vždy zcela zřetelné – například sob patří do

tohoto světa, ale bylo to také obětní zvíře, nebo mohl být noidovým pomocným zvířetem, které spadá do jiné úrovně skutečnosti. Sobi nejsou zobrazeni pouze na dvou ze všech dochovaných bubinců, na většině z nich se naopak vyskytují ve velkém množství. Nikdy nelze s jistotou určit, o který typ soba se přesně jedná. A není vůbec jisté, zda to bylo pro uživatele bubínku podstatné. Možná, že tatáž kresba měla různý význam podle situace, v níž se zobrazovaný objekt nacházel. Nejdominantnější bývají zobrazovány božské síly a tyto kresby jsou také nejkomplicovanější. Důležitou roli hrají motivy z říše mrtvých. Velkou schopnost Sámů včlenovat do svých představ vnější impulzy, aniž by tím došlo ke ztrátě vlastního myšlenkového systému, přestávají na bubincích symboly křesťanského světa, např. kostel, pastor apod. Základní rozvržení kreseb zůstalo zachováno, což znamená, že v „obrázkové řeči“ bubínku bylo v podstatě místo pro cokoliv.

Bubinky se dělí na tři typy – jižní, střední (okolí Umeå, Piteå a Luleå) a severní. Jižní typ (dochováno 42 bubinců) se vyznačuje křížem s kosočtvercem uprostřed, který

symbolizuje slunce. Střední typ (dochováno 22 bubinků) má koženou plochu rozdělenou na dvě pole (často se symbolem Slunce ve spodní části), severní typ (dochováno 7 bubinků) obsahuje tři až pět polí, která představují různé úrovně sámských světů – nebesa, svět lidí a podsvětí.

Některé bubinky zobrazují posloupný příběh, jakýsi soudobý komiks. Jiné mohou být naopak kopie, padělky či dokonce vtipy vytvořené na účet výběřích – misionářů. Když totiž nějaký Sámi odevzdal svůj bubínek, zbavil se podezření, že jej bude dál používat. Pravděpodobně tedy odevzdal buď kopii svého pravého bubnu, nebo vytvořil „zmetek“ bez jakéhokoli přímého vztahu ke svému posvátnému ideovému světu.

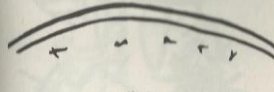
Sámské bubny se liší i svou konstrukcí. Nejstarší rýsy má zřejmě jižní typ – je to lubový bubínek z tenkého prkénka ohnutého do oválu či kruhu, k jehož hornímu okraji je šlachovou nití přišita blána, a v dolní

části má pevnou rukojeť. Celkovou stavbou i některými detaily se podobá sibiřským bubnům a nazývá se nejčastěji *gievrie* či *geure*. Severněji převládá na celém území Skandinávie misovitý typ bubnu, což je nepochybně vlastní laponská konstrukce, vyvinutá na domáci půdě v pozdějších dobách, nazývaná většinou *kobblan*. Tento buben je většinou vejčitého nebo hráškovitého tvaru a je vydlaban z zduřenin na kmenech stromů. Uprostřed dna jsou vyřezány dva podlouhlé otvory, mezi nimiž je ponecháno držadlo. Blána je přehnuta přes okraj a na vnější straně přibita dřevěnými kuličky, výjimečně též přišita.

Většina dochovaných bubinků je z borového dřeva, méně ze smrkového, několik je vyrobeno z břízy či jeřábu. Blána se původně vyráběla z vydlabané sobí kůže, avšak u dochovaných bubnů byla kůže potuze máčena ve vodě, aby ztratila srst a po napětí ztvrdla.

Některé typické obrázky a jejich interpretace

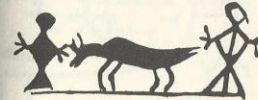
neteská klobba a ptáky

strom

ochotný sob

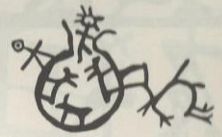
pasáček sobů se psem

sob se saněmi

obráda pro soby a pasáčkem u vjechodu

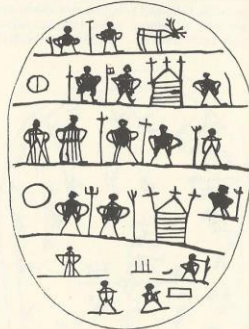
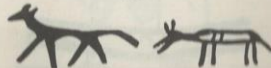
medvědi (tečky zřejmě značí nebezpečnost zvířete)

losi

včel

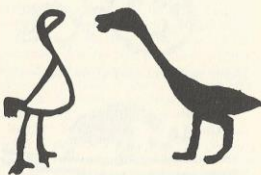

rosomák

jeřáb

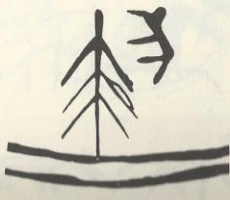
husa

kuna

veverka nebo kuna

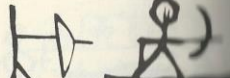
bobří

teřev

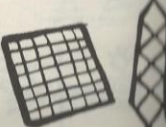
lučičníci

ryba v moři

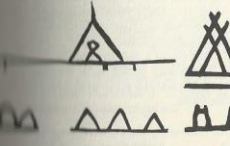
rybářské síť

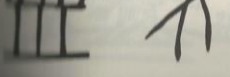
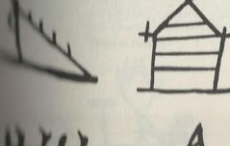
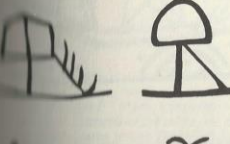
lov divokých sobů lukem a šípy

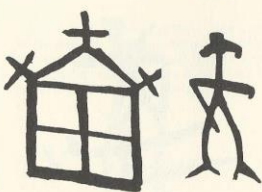
kóty

zásobárny

kostel

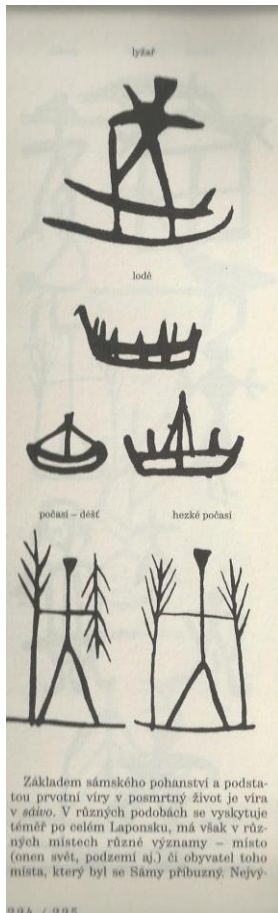

pastor

stylizované lidské postavy

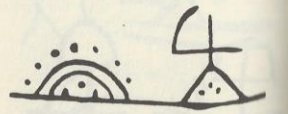

204 / 205

raznější specifikum sámského náboženství spočívá v tom, že vztah k mrtvým nebyl tak fatální či tragický, jak je tomu v anticko-židovsko-křesťanské tradici. Podzemní lidé, ve které Sámové neochvějně věřili, žili v podstatě stejným životem jako lidé na zemi. Byli neviditelní, ale občas se pozemšťanům zjevovali a někteří lidé je mohli navštěvovat, potkávali je v horách, mnozí se se *sámy* – dušemi předků – dokonce oženi-li. Na severu žili *sámoové* v *Posvátných horách* (*Fasse vare*), kde s nimi přebývali také ptáci, ryby, sobi a další zvířata, která ochraňovala nořda při jeho cestě do říše mrtvých (tzv. *kadzové* – průvodci). Mrtví Sámové bývali kdysi dobrými bytostmi a teprve mnohem později se z nich stali ukrutní umrlci, besové a zli duchové.

Kromě této *Sámo-áimo* (Říše či Země sámo-áim), existovaly další tři podzemní říše, které se však nacházely mnohem hlouběji pod zemí – *Jabmi-áimo* (Říše zemřelých), *Rota-áimo* (Říše zkázy a věčného zatracení). Poslední jmenovaná oblast byla ztělesněním křesťanského pekla a spravoval ji sám ďábel – *Mubbenaim*.

vládci říše mrtvých: tečky snad znamenají nemoc a smrt

mrtví v křesťanském upraveném hrobě a obědová vládkyně Říše smrti *Rota (Morana)*, která na svém koni přinášíla lidem nemoc a smrt – na obrázku ji dva muži zahánějí

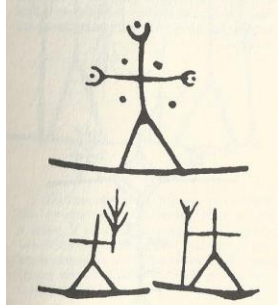
Volně pozornosti, často budí kresbu, se těší Máste. Zvlášť nebespěný byl úplněk o Vánocích (první úplněk po zimním slunovratu). Rybářům vládl Bůh vod či Vodní muž *Čacce-olmai*.

Bohyně

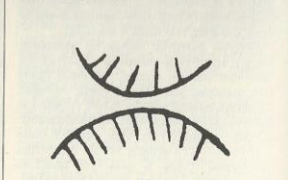
Nejvyšší bohyní byla *Maderakka/Máthar-áhkka*, bohyň plodnosti a tvorivosti, zdroj veškerého života. Podle kresbě na noidekých bubincích drží v jedné ruce hůl symbolizující mužský princip a v druhé ruce rostlinu symbolizující stvoření. Byla vyobrazena jako symbol kulturního programu zimních olympijských her v Lillehammeru v roce 1994, což mimo jiné souvisí s tím, že na sámské území Skandinávie a poloostrova Kola asi před pěti tisíci lety vynalezli lyžování.

Maderakka měla tři dcery, které přebývaly pod podlahou každé sámské chýše:

Sarukka – bohyň těhotných žen, nejobilnější ze všech božstev
Jabmákká – obětovalec se jí, aby se narodil chlapec (staří Sámové žili v předstávě, že všechny zárodky jsou zpočátku děvčátka)
Uksakka – hlídala dveře do chýše a pomáhala rodičům hlídat děti
 Kromě vládkyně Říše smrti *Roty* vyzvali staří Sámové „umrlčí bábu“ *Jabmi-ákká*.
 Tažným ptákem, kteří se během zimy zdržovali v království *Barbmo*, vládla staře-
 na *Barbmo-ákká*.

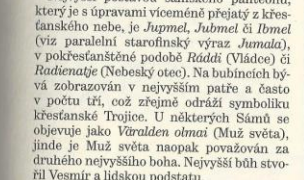

Aibme-guádde kradl jehly, které někomu upadly na zem.
Smieragatto (*Smörkatten*) byl zloděj másla – *řarach*.
Basse-irippe (Svatý nápadník) byl duch, který k sobě lákal na skvostné dárcy dívky.
Stallo byl lidožroutský obr; s ním Sámové neustále zápolili. Za ženu měl *Luttak* (Věš).
 V hlubokých táních žili dětem podobní duchové zvaní *čakkalaggoné*, které Sámové lovíli – buď aby je snědli, nebo (podle jiných zdrojů) proto, že měli v hlavě hojivé masti a břicha plná stříbra či zlata.
 Podzemníci: *haláide* (výpůjčka z finského *haltia*), *uldda* (výpůjčka ze sev. výrazu *huldra*) či *guffitar/govetter* (*vitrnar*).
 Duchové zavražděných dětí se nazývali *aepparas*.
 Duchové utopenou se nazývali *raevga*.
 Vánočním skrřákem byl *Sruotta-galles* či *Jaulo-herra*.
 Křesťanský ďábel vystupoval pod jménem *Fuodno* (*Zlý*), *Perkel*, *Bárgalak* (z fin. *Perkele*).
 Posvátným zvířetem byl medvěd.
 Kultovní oběti – nejčastěji sobi, ale také koně, ovce, drůbež (a výjimečně i lidé). Kostí se vždy pečlivě sesbíraly a pohřbily, aby se zvíře mohlo znovuzrodit.

Obětí – zvláštní přírodní útvary, ležící na „posvátných místech“ na úpatí strmých skal, na nichž byly umístěny kamenné či dřevěné obrazy bohů, zvané *seity*. U *seity* dlel duch – *storjunkaren, seide-neida, sýt-kales* aj. Rituály kolem *seity* byly určeny pouze mužům a ženy na ně neměly přístup (na druhé straně ovšem existovaly i rituály určené pouze ženám, kam zase neměli přístup muži).
 V dávné minulosti, kdy začaly vznikat sámské představy o světě, byl bubínek hlavním či jediným hudebním nástrojem, který byl používán i jako prostředek duchovní exaltace. K tomuto účelu jej používali šamani na celém světě, kteří se prostřednictvím písní, zvuku membrány, divokého tance a přijímání zvláštní potravy a nápojů dokázali přivést do extatického stavu, kdy se jejich duše odpoutala od těla, aby zařídila nezbytné záležitosti v říši mrtvých či jinde. Sámští noidové navíc využívali pohybu předmětů po kresbách na bu-

Nadpřirozené bytosti

Nadpřirozené bytosti starých Sámu vycházejí z animismu, což znamená, že jsou to spíše démony a duchové než bohové, a pokud se vyskytují v poněkud konkrétnější podobě, stávají se tak zejména díky cizím vlivům. Existují velké rozdíly mezi náboženskými představami Sámu na nynější švédsko-norské hranici, v norské Finnmarce a u Skoltů – pravoslavných Sámu žijících na severovýchod od Inari a v příhraničních oblastech Ruska. Jednotlivá božstva jsou často navzájem směřována, což ještě více ztěžuje orientaci.
 Nejvyšší postavou sámského panteonu, který je s úpravami víceméně přejatý z křesťanského nebe, je *Jupmel, Jubmel* či *Ibmel* (viz paralelní starofinský výraz *Jumala*), v pokřesťanštěné podobě *Ráddi* (Vládcé) či *Radienatje* (Nebeský otec). Na bubincích bývá zobrazován v nejvyšším patře a často v počtu tří, což zřejmě odráží symboliku křesťanské Trojice. U některých Sámu se objevuje jako *Världen olmai* (Muž světa), jinde je Muž světa naopak považován za druhého nejvyššího boha. Nejvyšší bůh stvořil Vesmír a lidskou podstatu.

Staří Sámové od nepaměti zcela jistě vyznávali Boha hromu, který měl mnoho jmen, např. *Diermes* či *Tírnes*, u západních Sámu nejčastěji *Horagállis* (což může, ale nemusí být zkomolenina jména *Thore-kall*, tj. *Tór*), zobrazovaný s jedním či dvěma kladivý. Jeho ženou byla *Akko* (Stařena), které se též říkalo *Ravdna*.

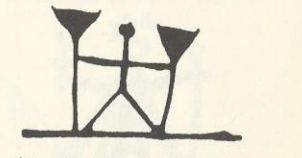

Nadpřirozené bytosti

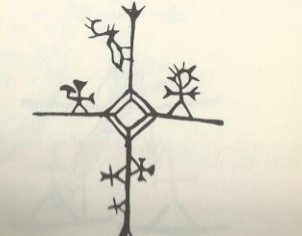
Bůh lovu *Leabolmai* (Olšový muž), též *Virku-ákkja* či *Tavaj*, byl zejména ochráncem medvědu, ale pomáhal i lovcům medvědu (jméno získal tím, že olšová kůra se používala při loveckých rituálech).

Bůh větru a počasí *Bieggolmai* (Muž větru), zvaný též *Ilmaris*, způsoboval svými lo-patami bouře a nepohodu.

Ústřední kresbou na jihosámských bubincích je Slunce či Bůh Slunce *Beaivi/Bieivve/Beive/Peive*, který je často personifikován v podobě *Beive-neidy* (Sluneční panny) a zobrazován čtyřmi paprsky. U ruských Sámu je Slunce mužem jezdícím se sobem sprežením, který má sestru a matku, ženu a dceru.

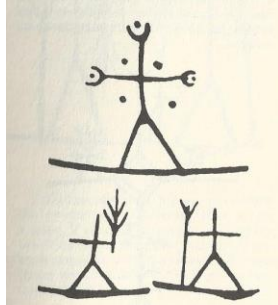
Volně pozornosti, často budí kresbu, se těší Máste. Zvlášť nebespěný byl úplněk o Vánocích (první úplněk po zimním slunovratu). Rybářům vládl Bůh vod či Vodní muž *Čacce-olmai*.

Bohyně

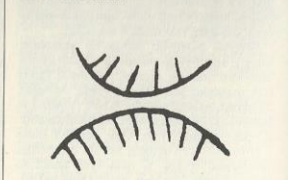
Nejvyšší bohyní byla *Maderakka/Máthar-áhkka*, bohyň plodnosti a tvorivosti, zdroj veškerého života. Podle kresbě na noidekých bubincích drží v jedné ruce hůl symbolizující mužský princip a v druhé ruce rostlinu symbolizující stvoření. Byla vyobrazena jako symbol kulturního programu zimních olympijských her v Lillehammeru v roce 1994, což mimo jiné souvisí s tím, že na sámské území Skandinávie a poloostrova Kola asi před pěti tisíci lety vynalezli lyžování.

Maderakka měla tři dcery, které přebývaly pod podlahou každé sámské chýše:

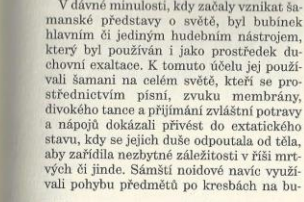
Sarukka – bohyň těhotných žen, nejobilnější ze všech božstev
Jabmákká – obětovalec se jí, aby se narodil chlapec (staří Sámové žili v předstávě, že všechny zárodky jsou zpočátku děvčátka)
Uksakka – hlídala dveře do chýše a pomáhala rodičům hlídat děti
 Kromě vládkyně Říše smrti *Roty* vyzvali staří Sámové „umrlčí bábu“ *Jabmi-ákká*.
 Tažným ptákem, kteří se během zimy zdržovali v království *Barbmo*, vládla staře-
 na *Barbmo-ákká*.

Aibme-guádde kradl jehly, které někomu upadly na zem.
Smieragatto (*Smörkatten*) byl zloděj másla – *řarach*.
Basse-irippe (Svatý nápadník) byl duch, který k sobě lákal na skvostné dárcy dívky.
Stallo byl lidožroutský obr; s ním Sámové neustále zápolili. Za ženu měl *Luttak* (Věš).
 V hlubokých táních žili dětem podobní duchové zvaní *čakkalaggoné*, které Sámové lovíli – buď aby je snědli, nebo (podle jiných zdrojů) proto, že měli v hlavě hojivé masti a břicha plná stříbra či zlata.
 Podzemníci: *haláide* (výpůjčka z finského *haltia*), *uldda* (výpůjčka ze sev. výrazu *huldra*) či *guffitar/govetter* (*vitrnar*).
 Duchové zavražděných dětí se nazývali *aepparas*.
 Duchové utopenou se nazývali *raevga*.
 Vánočním skrřákem byl *Sruotta-galles* či *Jaulo-herra*.
 Křesťanský ďábel vystupoval pod jménem *Fuodno* (*Zlý*), *Perkel*, *Bárgalak* (z fin. *Perkele*).
 Posvátným zvířetem byl medvěd.
 Kultovní oběti – nejčastěji sobi, ale také koně, ovce, drůbež (a výjimečně i lidé). Kostí se vždy pečlivě sesbíraly a pohřbily, aby se zvíře mohlo znovuzrodit.

Obětí – zvláštní přírodní útvary, ležící na „posvátných místech“ na úpatí strmých skal, na nichž byly umístěny kamenné či dřevěné obrazy bohů, zvané *seity*. U *seity* dlel duch – *storjunkaren, seide-neida, sýt-kales* aj. Rituály kolem *seity* byly určeny pouze mužům a ženy na ně neměly přístup (na druhé straně ovšem existovaly i rituály určené pouze ženám, kam zase neměli přístup muži).
 V dávné minulosti, kdy začaly vznikat sámské představy o světě, byl bubínek hlavním či jediným hudebním nástrojem, který byl používán i jako prostředek duchovní exaltace. K tomuto účelu jej používali šamani na celém světě, kteří se prostřednictvím písní, zvuku membrány, divokého tance a přijímání zvláštní potravy a nápojů dokázali přivést do extatického stavu, kdy se jejich duše odpoutala od těla, aby zařídila nezbytné záležitosti v říši mrtvých či jinde. Sámští noidové navíc využívali pohybu předmětů po kresbách na bu-

Obětí – zvláštní přírodní útvary, ležící na „posvátných místech“ na úpatí strmých skal, na nichž byly umístěny kamenné či dřevěné obrazy bohů, zvané *seity*. U *seity* dlel duch – *storjunkaren, seide-neida, sýt-kales* aj. Rituály kolem *seity* byly určeny pouze mužům a ženy na ně neměly přístup (na druhé straně ovšem existovaly i rituály určené pouze ženám, kam zase neměli přístup muži).
 V dávné minulosti, kdy začaly vznikat sámské představy o světě, byl bubínek hlavním či jediným hudebním nástrojem, který byl používán i jako prostředek duchovní exaltace. K tomuto účelu jej používali šamani na celém světě, kteří se prostřednictvím písní, zvuku membrány, divokého tance a přijímání zvláštní potravy a nápojů dokázali přivést do extatického stavu, kdy se jejich duše odpoutala od těla, aby zařídila nezbytné záležitosti v říši mrtvých či jinde. Sámští noidové navíc využívali pohybu předmětů po kresbách na bu-

Přechod do světa sámo – přes *seitu/seiedi*

bubincích k větštině budoucnosti. Noideké bubinky dodnes zůstávají jediným a nenahraditelným zdrojem poznání původní sámské kultury v jejím vývoji od nejprimitivnějších forem až po přijetí prvků křesťanské filozofie.

Zdeněk Lyčka

